

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'373.23

Т. В. Беляєва, Н. В. Щербакова

АНТРОПОНІМІКОН РОМАНУ «ЕГОЇСТ» МАРИНИ ГРИМИЧ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ І ФУНКЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

Статтю присвячено дослідженню структурно-семантичних і функційних особливостей літературно-художніх антропонімів роману «Егоїст» Марини Гримич; визначенню зв'язку з реальними постатями в українській історії як логічною основою для формування прецедентних номінацій; установленню вектора декодування авторського задуму. Зазначено, що функція прізвищ персонажів твору полягає, загалом, у встановленні походження, соціального становища, визначенні комплексу ментальних і поведінкових характеристик, що регламентують віднесеність/не віднесеність до еліти суспільства, а власне імена покликані зорієнтувати на характер стосунків між героями твору.

***Ключові слова:** літературно-художній антропонім, прізвище, особове ім'я, гіпокористичний варіант імені, структура власної назви, функція власної назви.*

Беляева Т. В., Щербакова Н. В. Антропонимикон романа «Эгоист» Марины Грымыч: структурно-семантический и функциональный аспекты. *Статья посвящена изучению структурно-семантических и функциональных особенностей литературно-художественных антропонимов романа «Эгоист» Марины Грымыч; определению связи с реальными фигурами в украинской истории как логической основой для формирования прецедентных номинаций; установлению вектора декодирования авторского замысла. Указано, что функция фамилий персонажей произведения заключается, в основном, в установлении происхождения, социального положения, определении комплекса ментальных и поведенческих характеристик, регламентирующих отнесенность / неотнесенность к элите общества, а собственно имена ориентируют на характер отношений между их носителями-персонажами.*

***Ключевые слова:** литературно-художественный антропоним, фамилия, личное имя, гипокористический вариант имени, структура имени собственного, функция имени собственного.*

Beliaieva T. V., Shcherbakova N. V. Anthroponyms in the Novel by Maryna Hrymych “Egoist”: Structural, Semantic and Functional Aspects. *Despite numerous works in the field of literary and artistic onomastics, the study of the onomastic space of works of Ukrainian writers remains relevant.*

The object of this mini-research is defined as the proper names of the characters of the novel by Maryna Hrymych “Egoist”, and the subject is their structure and features in the text. The goal is to establish the correlation between the formation of characters and the structural and semantic characteristics of the proper names. Thus, the main tasks are to study the structural, semantic and functional features of literary and artistic anthroponyms of the novel “Egoist” by Marina Grymych; to define the connection with real figures in Ukrainian history as a logical basis for the formation of precedent nominations; to decode the author’s ideas. It is indicated that the function

of the names of the characters of the work consists, basically, in establishing the origin, social status, the definition of a complex of mental and behavioral characteristics regulating the reference / non-attribution to the elite of society, and the names themselves focus on the nature of the relationship between the characters.

Key words: *literary and artistic anthroponym, surname, personal name, shortened variant of name, structure of proper name, function of proper name.*

Літературно-художня антропонімія – це не лише відгалуження ономастики, що сформувалося наприкінці ХХ століття, а й напрям лінгвістичних розвідок, який демонструє активний розвиток в аспекті вивчення функціонального навантаження мовних одиниць певного типу (зокрема власних назв персонажів), оприявлення взаємозв'язку між явищами, що підлягають декодуванню, і засобами їх реалізації; кореляції художньо-естетичного задуму автора із цілісною системою ресурсів загалом і окремих значенневих компонентів зокрема як трансляторів колективного знання. Тож уміння «адекватно прочитати художній текст» передбачає здатність інтерпретувати матеріал (*у цьому разі мовний*), проаналізувати його, здійснюючи «уявну операцію над твором, яка передбачає поділення його на частини (складники змісту і форми), виділення певних частин, дослідження їхніх особливостей, визначення місця й функціональної ролі в загальній системі твору, встановлення характеру взаємодії з іншими його частинами» [2, с. 409]. Незважаючи на численні праці в царині літературно-художньої ономастики (Л. Белей, С. Зінін, В. Калінкін, Ю. Карпенко, Г. Лукаш, Е. Магазаник, В. Михайлов, В. Никонов, Т. Немировська, О. Фоякова та ін.) в цілому й антропоніміки зокрема (Д. Бучко, А. Гудманян, І. Железняк, Ю. Карпенко, М. Сюсько, Ю. Редько, П. Чучка, В. Шульгач та ін.), актуальним і досі залишається дослідження ономастичного простору творів українських письменників. Як зазначає Л. Белей, «сучасний стан української літературно-художньої антропоніміки виявляє гостру потребу збору, систематизації численних українських літературно-художніх антропонімів, різнобічного вивчення їх функціонально-стилістичних можливостей, виявлення загального та індивідуального в принципах номінації персонажів, з'ясування ролі літературно-художньої антропонімії у процесі становлення національної антропосистеми та національної літературної мови» [1, с. 3-5]. Окрім того, на думку М. Голянич, важливо звертати увагу на «... внутрішньоформний зріз тексту, бо: <...> внутрішні форми номінацій, по-різному представляючи лексичні значення слів, окреслюють їхні неоднакові семантико-прагматичні й словотвірні параметри, програмують у словах потенційну “готовність” входити в оцінно-стилістичні структури. <...> внутрішня форма слова (мислеобраз) є багатошаровим утворенням, що сприяє постійному перекодуванню інформації з логічно-поняттєвого рівня на образний — і навпаки. Образ, побудований на внутрішній формі слова, перебуває в стані потенційної актуальності й може переходити в інший образ; у внутрішньоформному слові закодована духовна субстанція культури, її глибокий етнологічний зміст. Через таку номінативну одиницю отримується не лише когнітивна інформація (речова,

предметно-логічна), але й прагматична (модальна, емотивна, суб'єктивно-оцінна) [3, с. 288].

Роман Марини Гримич «Егоїст» привернув нашу увагу насамперед тим, що автор — «доктор історичних наук, кандидат філологічних наук, професор, автор близько 200 наукових праць, член Національної спілки письменників України, член Національної спілки краєзнавців України, лауреат премії імені Тараса Шевченка Київського національного університету імені Тараса Шевченка за найкращу наукову працю 2004 р. (“Інститут власності у звичаєво-правовій культурі ХІХ — початку ХХ ст.”) директор видавництва “Дуліби”» [<http://www.duliby.com.ua/marina-grimich>]. Ще одним чинником обрати текст цієї авторки стали її слова про читача: «Мого читача не можна зарахувати до однієї категорії: це і сентиментальна домогосподарка, яка завжди тримає на спеціальній полиці книжки Марини Гримич «напохваті» — поряд з кулінарними рецептами і різноманітними дієтами; це і вшукана бізнес-леді, що ніколи не має часу, тому обирає лише достойні тексти; це й інтелектуал, який любить почитати пікантне читиво за філіжанкою кави і ароматною цигаркою; це і студентка, що читає запоем усе підряд; це і порядний чоловік — батько сімейства, у якого начебто є все, однак бракує ще чогось... Вони всі такі різні, та їх об'єднує одне: мають добрий смак і почуття гумору» [<https://www.livelib.ru/author/233787-marina-grimich>]. І, певна річ, важливу роль у виборі самого тексту відіграло визнання на державному рівні (перша премія Всеукраїнської літературної премії «Коронація слова» 2002 року).

Тож об'єкт цього міні-дослідження визначаємо як власні назви персонажів роману Марини Гримич «Егоїст», а предмет — структура й особливості функціонування в тексті. Останній компонент, по суті, орієнтує на мету, що прагнемо досягти, — установити взаємозв'язок між формуванням образів героїв та структурно-семантичними характеристиками пропріонімів, що їх називають.

Логіку міркування визначає анотація до роману: «Роман “Егоїст” — це майже правдива історія про сучасного українського сноба, нащадка давнього козацького роду, політика і адвоката Георгія Липинського, якого доля звела з темними політичними товариством націонал-боротьбистів і подарувала екстремальну любов з сучасною українською революціонеркою» [4, с. 4].

Лаконічна інформація про походження, освіту й діяльність головного героя, а також сама назва твору мотивують формування комплексу ознак, що визначають стиль життя, характер, поведінку, тип стосунків (дружні, офіційно-партнерські, ієрархічні тощо) з іншими дійовими особами.

На нашу думку, ім'я для головного героя обране невипадково: авторка роману вдається до алюзії зі знаковою для історії України особою — В'ячеславом Липинським — істориком, соціологом, публіцистом, громадським і політичним діячем, ідеологом консервативного напрямку в українській суспільно-політичній думці. «На думку Липинського, — зазначає В. Бурлачук, — історично еліту утворюють вихідці із чужих племен. Скажімо, в українському суспільстві носіями елітарної культури є аж ніяк

не самі українці, а поляки. Поляки, асимілюючися з «українською народною масою», стимулюють процес відокремлення її в масі руських племен. Саме цей процес «І есть собственно украинство, Украина» <...> Україна для Липинського — це насамперед потужний клас хліборобів, у межах якого існують суперечності між багатими і бідними, але не боротьба. У хліборобах Липинський вбачає головного носія державної ідеї, до них він звертається зі своїм політичним проектом» [http://litopys.org.ua/ukrxx/r03.htm]. Для В'ячеслава Липинського «рільництво — це мистецтво», тому і його літературна маска має назву «Георгій».

Георгій Липинський — пропріонім, склад якого представлений:

- особовим ім'ям **Георгій** (означає «землероб/ той, хто обробляє землю». Однак здебільшого асоціюється з мужніми, статусними чоловіками, гідними поваги. Таким ім'ям, як правило, називали представників вищих верст населення. Його розмовний варіант **Джордж** — адаптований через транскрипцію іншомовний антропонім **George** — уживається лише друзями/колегами головного героя в аспекті «аристократичності» сприйняття. Ще один варіант імені — **Жорик** — сприймається як фамільярний; його функціонування повинно б демонструвати зневажливе ставлення до носія, але в тексті роману засвідчує довіру, дружні стосунки, взаємну симпатію: *Георгій тільки йому дозволяв називати себе Жориком. Тільки з його вуст це звучало не вульгарно. Вони з Іваном Степановичем явно симпатизували один одному. Плющ — це класик української політики. А таких в Україні два — три. А екс-спікеру Георгій імпонував, очевидно, своїм аналітичним мисленням, тверезим баченням реалій і професійним юридичним гартом, чого так часто бракувало парламентському стаду* [4, с. 16];

- прізвищем **Липинський** (Мама Георгія говорила: «*Ми, звичайно, не Ханенки і не Скоропадські, але свій гонор маємо*» [4, с. 70]). Цей складник, по суті, і є маркером польського шляхетного походження, оскільки містить суфікс **-ськ-**. «... Існувала тенденція до аристократизації прізвищ шляхом додавання **-ський, -цький** до посполитого прізвища. Такі шляхетські прізвища утворювались і від імен, напр., *Андруховський, Гнатківський, Кіндріцький, Мариновський, Федьковський* та ін. Все ж таки і в цих прізвищах зберігається пам'ять про ім'я основоположника роду. Деякі дослідники української антропонімії висловлюють думку, що прізвища, утворені від імен, були характерні для селян-господарів, які жили на власних дворищах і плекали певні родові традиції» [5, с. 19-20].

Інше прізвище на **-ський** — Білоцерківський — демонструє основну, на думку Ю. Редька, тенденцію появи таких одиниць: «Якщо кореневою морфемою такого прізвища є власне ім'я, то воно переважно утворене не від імені безпосередньо, а від назви населеного пункту, яка в свою чергу виникла від імені. Так, прізвище *Івановський* може вказувати на походження з села Іванівки або з Івановець, *Іваницький* — з Іванич і т. п.» [5, с. 19]. Тож персонаж із такою власною назвою — **Діма Білоцерківський** - не претендує на ототожнення із представниками «титолованого роду», натомість засвідчує наполегливе прагнення увійти до вищої касты в соціумі. Гіпокористична

форма імені — **Діма** — підтверджує фамільярне, зневажливе ставлення до таких «панів з Івана»: *Привіт, Джорджі, — вивів його із заціпеніння Діма Білоцерківський, його колишній однокурсник. З ним Георгій не любив ручкатися: не тому, що той був по життю панським холоуєм і бездоганно володів методикою гешефту, — це його вибір, і він має на нього право, а тому що через рукопотиснення Білоцерківський вампірив* [4, с. 17].

Контекстуальними синонімами до поняття «шляхетність», «вищість у соціальній ієрархії», «давній благородний рід», є такі одиниці, як **Скоропадські** («Скоропадські (Скуропацькі, Шкуропадські) — козацько-старшинський, згодом — дворянський рід. Згідно з родовою легендою походить від шляхтича з м. Умань Федора С. (1-ша пол. 17 ст.), який, імовірно, за Б.Хмельницького обіймав старшинський уряд та загинув у Жовтоводській битві 1648» [http://www.history.org.ua/?termin=Skoropadski_rid], **Ханенки** («ХАНЕНКИ — козацько-старшинський, згодом — дворянський рід, заснований, згідно з родинною легендою, запорожцем Стефаном Ханенком (кін. 16 — поч. 17 ст.)»). Їх можна вважати прецедентними найменуваннями, оскільки носії таких прізвиськ апіорі повинні відзначатися низкою сталих ознак:

- поведінкових: *Я навіть можу сказати, пані Єво, чому ви пішли зі школи, — знеацька для себе, почав він. — Ви претендували на якусь посаду... в межах свого колективу... ну, скажімо, на посаду директора школи... Ви ж — світла голова, інтелігентна жінка з притаманним лише справжній еліті почуттям благородства і поваги до інших, у тому числі до дітей... А посаду отримала сіра нікчема. І не виключено, що хабарник. І інтриган. І ви пішли зі школи. З гордо піднятою головою. Вас просили, благали повернутися, адже, переконаний, без вас уся робота завалилася, однак ви не простили їм. Я не помиляюся?* [4, с. 77]. *Тим часом господиня принесла з сусідньої кімнати стару, однак накрохмалену і бездоганно випрасувану скатертину, де аплікації троянд були нашиті на місці дірочок. Піцу привезли раніше, ніж вино. Малий Георгій так накинувся на неї, що мати тихенько дала йому потиличника. Обое перелякано подивилися на гостя: чи, бува, він не завважив. Однак недаремно гість був однієї з ними крові: він зробив вигляд, що нічого не помітив* [4, с. 72];

- інтелектуальних: *Ініціативу розмови узяла на себе Євдокія. Вона розповідала Георгієві про знаменитий «Діаруш» її далекого предка, генерального хорунжого Миколи Ханенка, того самого, якого не минула лиха доля усієї генеральної старшини, причетної до справи Полуботка. Свій «Діаруш» він написав до заслання, у 1722 році. Там педантично розповідається про всі деталі перебування гетьмана Скоропадського у Москві, коли Петро I прийняв рішення знищити гетьманство в Україні після Ніштадського миру. Євдокія говорила без пафосу й ультрапатріотизму. Вона просто розповідала про свого далекого предка. За логікою світської розмови, зараз мав би взяти слово Георгій, проте, на свій сором, він не тільки не міг підтримати оповідь про «Діаруш» Ханенка, про який уперше чув, а й навіть не знав нічого конкретного про свій рід* [4, с. 95]; *Яким було його здивування, коли Євдокія дуже спокійно і невимушено вступила в розмову англійською: «Тут дуже мило, чи не так?». Вона це сказала з чистим англійським пуританським проносом і лондонською світською інтонацією. Пан*

Роланд і пані Кетрін з цікавістю подивилися на неї й оцінили по достоїнству Георгієву партнершу [4, с. 96];

- мовленнєвих: *Вона таки подзвонила. Після світської розмови «ні про що», жінка сказала: «Якщо Ваше запрошення залишається в силі, я готова!» Вона сказала цю фразу таким тоном, неначе все життя те й робила, що ходила у ресторани з майже незнайомими чоловіками. При цьому її інтонація не була штучною. Ось що воно таке — порода. Їй не треба прикидатися: саме таким тоном приймали запрошення жінки її роду. Це було в крові [4, с. 92];*

- зовнішніх ознак: *Георгій відійшов у тінь і почав спостерігати за Євдокією. Вона виглядала дуже стильно: її сорочка — білосніжна і хрустка — недбало заправлена в джинси. На голові — елегантний безлад. Молодий продавець з благоговінням подавав їй то одну, то другу пару взуття. Якби Георгій не знав, що ця жінка — безробітна вчителька математики, навіть він цілком міг би прийняти її за дружину, ні, радше, за доньку мільйонера. Саме так — з вишуканою недбалістю — вдягаються діти мільйонерів [4, с. 89]; Вона, незважаючи на свій вік, — дуже елегантна. — Він напружив пам'ять. — Ви знаєте, я подивився на її пальці... Річ у тім, що колись мені моя мама казала: велика рука з довгими пальцями і довгими нігтями — це не панська рука. Панська рука невеличка, вузька, непристосована до роботи з середніми, ближче до маленьких, аніж до великих, пальчиками і круглими, ледь розширеними догори нігтями [4, с. 75]; Георгій був ошелешений, коли побачив цей відігнутий мізинчик. Саме так тримала філіжанку кави Скоропадська [4, с. 75]; Він автоматично поглянув на руку Євдокії: вона тримала горнятко з чаєм, відвівши маленький мізинчик з маленьким ніжно-рожевим нігтиком [4, с. 75].*

Згадування іншого оніма (не менш важливого для формування цілісної картини про історичні постаті, які своїми вчинками створювали позитивний імідж українців в історії) — прізвища відомих меценатів **Терещенків**, до якого апелює Георгій Липинський, намагаючись довершити перелік достойних українських імен, викликає в **Єви/Євдокії Ханенко** несподівану реакцію: *Терещенки не були дворянами. Це були купці, які зробили собі капітал на різних торгових гешефтах. ... Купці, які заробляють гроші на гешефтах, ніколи елітою не можуть стати. Априорі...» [4, с. 75].*

Якщо функція прізвищ персонажів твору полягає у встановленні походження, соціального становища, визначенні комплексу ментальних і поведінкових особливостей, що регламентують віднесеність/не віднесеність до еліти суспільства, то власне імена покликані зорієнтувати на характер стосунків. Як уже згадувалося, поняття «винятковість»/ «статусність»/ «вишуканість» корелюють з ім'ям **Георгій**, що почасти підтверджується й контекстом: *Так, я маю свої принципи і не хочу ними поступатися! І нехай ці принципи не відповідають середньому статистичному стандарту — це мене не обходить [4, с. 5]; Так, я сноб! Так, п'ята частина моєї квартири віддана гардеробній! То й що? Невже краще ходити у зяяложеному костюмі та несвіжій сорочці? Так, у мій гардеробній навіть шкарпетки мають свою полочку, і там вони бездоганно складені. Авжеж, я так себе люблю, що навіть їх прасую! Що тут смішного? Так, кількість моїх краваток перевищує уявні середньостатистичні норми. То*

й що? Чому я повинен рівнятися на середньостатистичні норми? Чому? Що з того, що я хочу бути бездоганим навіть у цьому? Невже це такий гріх? [4, с. 5]; Так, я знову збираюся купити машину. Нову модель. Що в цьому поганого? Я заробив — я маю право! Я люблю машини. [4, с. 6]; Невже мені не кочне потрібна нова машина? Я відчуваю фізичний дискомфорт, паркуючи свою спортивну машину біля поважної установи. Адже відомо, що ти — те, на чому ти їдиш. Машина — це твоя візитна картка [4, с. 14].

Імена жінок, що в різних ситуаціях мали певний стосунок до головного героя, ставали основою для виникнення яскравого образу, суголосного або ж цілком несумісного з образом «егоїста». Наприклад, дівчину Георгія, з якою він певний час мав дуже близькі відносини, звать Аліса (Аліса Степанівна). Очевидна іншомовність власне імені, претензія на модність створюють певну оксюморонність у поєднанні з ім'ям по батькові, що асоціюється з типовою сільською, дуже банальною, навіть застарілою назвою. Аліса поруч із Георгієм дисонує, оскільки не демонструє того комплексу індивідуальних характеристик, що можуть змусити головного персонажа сприймати візаві як рівну собі: *Так, я не хочу дітей, тим паче від Аліси! Не хочу на ній одружуватися! Хай їде! Мені її сексуальні послуги надто дорого обходяться! І справа не в грошах. А в тому, що, бачте, я сплю з нею лише тоді, коли мені хочеться, а не коли їй закортіло! Чому я повинен з нею спати, коли в мене немає до цього ніякого бажання? Чому? Чому я повинен себе ламати? Так, визнаю: у ліжку для мене головне — щоб добре було мені. Я не альфонс, щоб задовольняти забаганки своєї партнерші! [4, с. 6].*

Євдокія/Єва Ханенкова становить інтерес для Георгія Липинського напередому, що є концентратом чеснот, які в системі цінностей чоловіка формують «портрет» людини, гідної поваги; людини його рівня. Окрім того, що **Єва Ханенко** — представниця давнього шляхетного роду (маркером «давності» виступає її офіційне ім'я **Євдокія**, що сприймається як рідковживане, застаріле), вона ще й жінка, яка стала для Георгія багато в чому першою, відкриттям: перша жінка, яка не кинулася йому в обійми; жінка, яка зміла гідно поводитися в найвишуканішому товаристві; жінка, яка увійшла до складу групи націонал-боротьбистів і здатна на рішучі дії; перша жінка, у яку він закохався до нестями і від якої захотів мати дітей. Цілком очевидно, що біблійна етимологія імені **Єва** — «перша жінка» — стала потужним джерелом для формування яскравого образу виняткової, знакової в житті головного героя, жінки.

Представлений аналіз імен головних персонажів твору дає підстави говорити про те, що мовні одиниці цього типу, вирізняючись особливостями структури, мотивують виникнення рельєфної внутрішньої форми і виконують характеристичну функцію. Разом із одиницями інших мовних рівнів антропоніми є потужним засобом образотворення, декодування авторського задуму.

Антропонімікон роману «Егоїст» Марини Гримич не вичерпується названими онімами, предметом окремої розвідки можуть бути прізвиська персонажів другого ешелону, зокрема їх прагматична спрямованість.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Белей Л.О.** Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 175 с. 2. **Воронкова Н.Р.** Інтерпретація та лінгвістичний аналіз художнього тексту. Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки (Мовознавство). Кіровоград : Видавель Лисенко В.Ф., 2015. Вип. 138. С. 409-411. 3. **Голянич М.І.** Лінгвістичний аналіз художнього тексту у світлі сучасних наукових парадигм. Мовознавчий вісник: Збірник наукових праць на пошану професора Катерини Горденської з нагоди її 60-річчя. Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. Відповідальний ред. Г.І. Миронова. Черкаси, 2008. Вип. 8. С. 287–297. 4. **Грилич М.** Егоїст: Роман. К.: ПП «Дуліби», 2006. 324 с. 5. **Редько Ю.К.** Сучасні українські прізвища. К.: Наук. думка, 1966. 217 с.

Беляєва Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38-050-183-94-65

E-mail: tevaphilolog@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-3520-177X>

Beliaieva Tetiana Vasyliivna – PhD in Philology, Associate Professor, Ukrainian Language Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.

Щербаківа Наталя Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel. +38-066-711-12-81

E-mail: shcherbakovanv72@gmail.com

[orcid.org / 0000-0002-5297-9383](http://orcid.org/0000-0002-5297-9383)

Shcherbakova Natalia Volodymyrivna – PhD in Philology, Associate Professor, Ukrainian Language Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.